

ного Прикарпаття, які датовані в основному II ст. до н. е.¹³ Подібність поховального обряду та інвентаря цих пам'яток дає підставу зарахувати їх до окремої локальної групи сарматських, можливо, роксоланських могильників Середньодністровського лісостепового району. Ця група пам'яток свідчить про заглиблення сарматів у Лісостеп.

Ю. Н. МАЛЕЕВ, И. С. ПИОРО

Сарматское погребение в с. Буряковка на Тернопольщине

Резюме

Летом 1970 г. в с. Буряковка Залещицкого района Тернопольской области раскопано сарматское погребение начала III века н. э. Скелет, ориентированный на юго-восток, находился в простой грунтовой яме (1,8×0,75 м). Погребенного сопровождали типично сарматские вещи: лепной горшочек, кубок, курильница, бронзовое зеркальце, пряслице и бусы, а также гончарная миска «черняховского» типа.

Инвентарь и погребальный обряд позволяют отнести захоронение к локальной группе сарматских памятников Северного Прикарпатья.

В. І. КАДЕЄВ, С. Г. РИЖОВ

Нова рибозасолювальна цистерна у Херсонесі

Нова рибозасолювальна цистерна була виявлена у лютому 1968 р. співробітниками Херсонеського історико-археологічного музею, які провели фотографування та обміри*. Пізніше цистерна була занесена піском та камінням під час сильних штормів і довго її не вдавалося знайти. Знову увагу до себе вона привернула в 1970 р. після того, як тут знайшли цеглу з клеймом. Тому з метою визначення часу спорудження рибозасолювальної цистерни, а також вивчення її конструктивних особливостей було вирішено провести додаткове дослідження. Розташована вона в околиці Херсонеського городища, за 10 м на північний захід від північного кута базиліки 1935 р., біля самої води (рис. 1). При північних вітрах навіть невеличкі хвилі наповнюють цистерну водою, заносять піском, галькою та камінням.

Ця споруда побудована у прямокутному вирубі материкової скелі, розміри якого 3,75×5,75 м. Її стіни товщиною 0,5—0,6 м складені з каменю на цем'янковому розчині, але збереглися вони неповністю. Найбільше зруйнована північно-західна стіна, яка йде вздовж берега. Від неї лишився тільки один ряд кладки. По два-три ряди мають інші стіни, але навіть найвища з них — південно-східна досягає лише 0,6 м. Зсередини стіни покриті товстим (0,04 м) шаром цем'янки. Цей шар виник унаслідок неодноразового нанесення розчину під час ремонтів цистерни. У плані споруда прямокутна, з внутрішніми розмірами 2,6×4,55 м. Виявити її первісну глибину, а, отже, й кубатуру тепер неможливо.

Підлога вимощена квадратною цеглою (0,3×0,37×0,04 м), яка покладена щільними рядами. Від цієї долівки залишилися три повних ря-

¹³ М. Ю. Смішко. Сарматські поховання..., стор. 55—58; А. И. Мелюкова. Памятники скифского времени..., стор. 65—67; И. С. Винокур, Л. В. Вакуленко. Киселевский могильник..., стор. 126—127. До речі, на могильнику в ур. Вертеби відкрито діагональне поховання (М. Ю. Смішко. Сарматське поховання..., стор. 56, рис. 2), що, безумовно, вказує на роксоланську належність похованого.

* В дослідженнях брали участь Т. І. Костроміцова, Г. М. Ніколаєнко, А. В. Шевченко.

ди, по 12 цеглин в кожному, в південно-східній частині цистерни 10 — в четвертому ряду і 6 — в п'ятому — всього 52 цеглини. Ще кілька фрагментів знайдено під час розчистки цистерни *. Цегла, знайдена на підлозі, добре випалена, на зламі коричнево-червона і дуже щільна. Поверхня її нерівна, горбкувата, подекуди добре простежуються відбитки

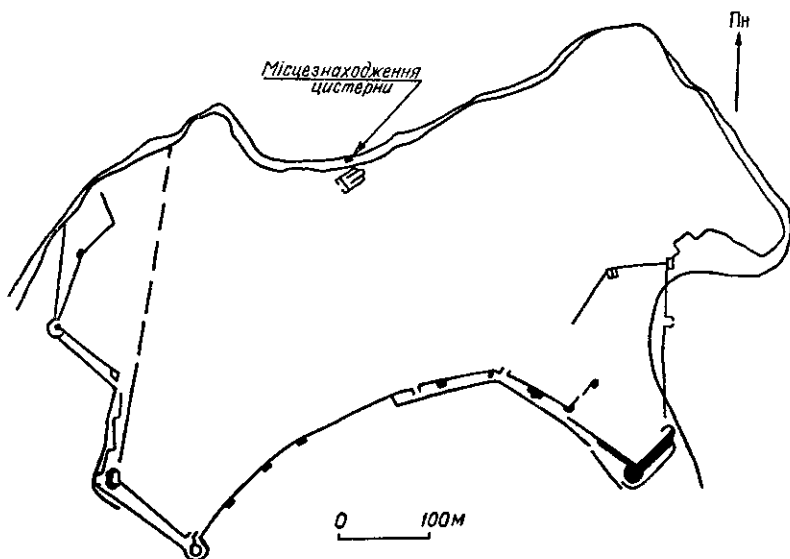

Рис. 1. План Херсонського городища.

дошок дерев'яних форм, в яких цегла формувалася. Вздовж країв останньої, на відстані 0,04—0,05 м, наявні жолобки, які пересікаються в кутах. Крім того, поверхня її покрита рідким світлим ангобом **.

Переважна більшість цегли з рибозасолювальної цистерни на поверхні мала відбитки вузьких прямокутних штемпелів по сирій глині, розміщені довільно, паралельно до краю або під кутом (рис. 2) ***. Усі написи на цих клеймах, раніше невідомих у Херсонесі та в інших містах Північного Причорномор'я, містяться у вузьких прямокутних заглиблених рамках розмірами 0,17—0,195×0,028—0,034 м і мають опуклі літери висотою 0,025—0,028 м, викарбувані зліва направо. За характером написів серед клейм можна виділити два типи. До першого належать такі: +INSZΘEOΔΙΚΟ (рис. 3, 1), а до другого — кілька варіантів: INHBAΠO, INHBAAEY, INHBAHEY, INHBAEYΤ (рис. 3, 2—5). Вивчення написів приводить до висновку, що в них скорочено вказані індікти¹ та імена майстрів, які виробляли цеглу. Наприклад, INHBAEYΤ або INHBAEY можна дешифрувати як INΔΙΚΤΙΩΝΟΣ Η ΒΑΡΕΣΑΝΤΟΣ [ΥΤΥΧΙΟΥ, тобто, «індикт восьмий, клеймування Євтуха»². Клеймо та написом INS-ZΘEOΔΙΚΟ вказує на сьомий індікт і, мабуть, ім'я майстра (?).

* Судячи з розмірів цистерни, на підлозі була ще 31 цеглина.

** Петрографічні аналізи цегли, проведені доцентом кафедри петрографії та мінералогії Харківського університету С. І. Шуменко, дали такі наслідки: «У шліфі спостерігається алевропелітова структура та безладна текстура. Зерна дрібні (до 0,1 мм) і подані уламками кварцу, польового шпату, в одному випадку — уламком ефузиву (0,4 мм). Основна маса — тонкодисперсна, ізотропна, збагачена оксидом заліза, в деяких місцях спостерігаються вкраплення тонкозернистого карбонату».

*** Клейма виявлені на 40 цеглах з 52.

¹ Індіктом іменується номер року в 15-річному циклі візантійської ери (Е. И. К а м е н ц е в а. Хронология. М., 1967, стор. 80).

² Таке глумачення клеймам дає Мамбури (Е. M a m b o u r y. Les briques byzantines.— Byzantion, XIX. Bruxelles, 1949, стор. 123). Раніше написи дешифрували інакше. Наприклад, клеймо INHBAPK розглядали як INΔΙΚΤΙΑΝΟΣ Η ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΡΩΜΑΝΟΥ ΚΥΡΟΥ, але нагромадження нових матеріалів, що дали велику кількість імен, дуже далеких від імператорських, показало безпідставність такої точки зору.

Таке тлумачення дає підставу вважати, що цегла належала продукції кількох керамічних майстерень за два роки, бо вона позначена сьомим (Ζ) та восьмим (Η) індиктами. Однак, можливо, клейма другого типу походять з однієї майстерні, де працювали кілька майстрів.

Подібна клеймована цегла значною кількістю траплялася в стінах візантійських будівель Константинополя та його околиць³ і дуже рідко в інших містах Візантії⁴, але точних аналогій херсонеські клейма серед

Рис. 2. Клеймо на поверхні цегли.

опублікованих візантійських не мають. Останні з'являються у IV ст. н. е., але переважна більшість їх належить до V та VI ст.⁵ При цьому спочатку існували клейма з однорядковими написами, а пізніше — з дворядковими. На думку Д. Т. Райса, перші відомі приблизно до 450 р. н. е., а дворядкові — в другій половині V і в VI ст.⁶

За легендами клейм цегла з херсонеської цистерни датується IV — початком V ст. н. е. Отже, цегляна підлога була споруджена не раніше цього часу. Щодо походження цегли, то зараз важко визначити, чи вона місцева, чи походить з Візантії*. Долівка була настелена під час останньої перебудови цистерни, тобто наприкінці її існування. Будівництво цистерни, як показали дослідження після зняття цегляної підлоги, визначається більш раннім часом.

Після зйомки плану споруди було знято цеглу на всій площі підлоги і проведено зачистку, а потім приблизно у центрі цистерни закладено невеличкий шурф (1×1 м) для з'ясування характеру нашарувань. В ньому виявлено шар цем'янки товщиною 0,15—0,17 м, а глибше — якусь тверду поверхню, але обстежити її не вдалося, оскільки шурф заливало морською водою. В зв'язку з цим довелося закласти ще один, також розмірами 1×1 м, біля південно-східної стіни цистерни; його пробито до скелі, що дало можливість визначити нашарування під цегляною підлогою і встановити дату спорудження рибозасоловальної цистерни. У шурфі наявна така стратиграфія: під цеглою — шар рожевої цем'янки товщиною до 0,05 м, нижче — сіра цем'янка товщиною до 0,1 м, що за кольором нагадувала глину; далі — перша проміжна цементна підлога, а під цем'янковим шаром товщиною близько 0,05 м — друга;

³ С. А. Mango. Byzantine brick stamps.— AJA, 54, N 1950, стор. 22; The Great Palace of the Byzantine Emperors. Edinburg, 1958, стор. 105.

⁴ Там же, стор. 22.

⁵ Там же, стор. 21.

⁶ Там же, стор. 105.

* Для остаточного розв'язання цього питання треба провести петрографічні аналізи візантійської цегли.

ще глибше, під шаром близько 0,03 м — черепична долівка, покладена на цем'янку (0,05 м), а нижче — материкова скеля, в якій було вирубано цистерну.

Вивчення стратиграфії привело до висновку, що первісна підлога рибозасолювальної цистерни була черепичною. Пізніше цистерна ще тричі перебудовувалася і неодноразово ремонтувалася. Востаннє (в IV — на початку V ст. н. е.) було настелено підлогу з цегли. На дату спорудження цистерни вказує давніша підлога, вимощена світлоглиняною черепицею з характерними для сінопської кераміки домішками авгіту (піроксенів), внаслідок чого можна вважати її сінопським виробом*, а датувати не пізніше I—II ст. н. е. Така черепиця добре відома в цей час не тільки у Херсонесі, а й на Боспорі⁷. Отже, досліджена нами херсонеська рибозасолювальна цистерна була споруджена в I—II ст. н. е. й існувала до V ст. н. е.

В результаті проведеного дослідження було не тільки встановлено час спорудження цистерни, а й виявлено перебудови та період її функціонування, що важливо для вивчення риболовного промислу та рибозасолювання у Херсонесі. Дати всіх виявлених тут аналогічних цистерн раніше визначались на основі їх вмісту, що приводило до полеміки між дослідниками. Одні датують ці споруди першими століттями н. е., а інші, базуючись на окремих знахідках, відносять усі цистерни до середньовіччя⁸.

На наш погляд, більшість рибозасолювальних цистерн Херсонеса була споруджена в перших століттях нашої ери. В ранньосередньовічний час частина з них продовжувала функціонувати і навіть будувалися нові. Але для остаточного вирішення цієї проблеми потрібно обстежити підлоги і нашарування під ними в усіх цистернах, які були розкопані раніше і ще не засипані.

1

2

3

4

5

Рис. 3. Клейма, знайдені у рибозасолювальній цистерні:

1 — клеймо першого типу, 2—5 — варіанти клейм другого типу.

* Петрографічний аналіз черепиці показав, що вона має домішки, аналогічні глинні сінопських світлоглиняних амфор I ст. н. е.

⁷ Керамическое производство и античные керамические строительные материалы. М., 1966, стор. 59, табл. 42, 2.

⁸ Г. Д. Белов. Херсонес Таврический. Л., 1948, стор. 114; його ж. Северный прибрежный район Херсонеса.— МИА, № 34. М., 1953, стор. 21 і далі; Е. Г. Суrows. Херсонес Таврический. Свердловск, 1961, стор. 73, 89.

Новая рыбозасолочная цистерна в Херсонесе

Резюме

Исследования 1970 г. новой рыбозасолочной цистерны на северном берегу Херсонесского городища позволили установить, что она была построена в I—II вв. н. э. и в дальнейшем неоднократно перестраивалась. Последняя перестройка была произведена в IV—начале V вв. н. э., о чем свидетельствует пол цистерны, вымощенный кирпичами с клеймами, ранее неизвестными в Северном Причерноморье. В клеймах сокращенно указаны индикты и имена мастеров, производивших кирпич. Подобные находки хорошо известны в стенах построек Константинополя и некоторых других городов Византии.

Б. В. МАГОМЕДОВ

До вивчення черняхівського гончарного посуду

Типологічне вивчення гончарної кераміки з пам'яток черняхівської культури є одним з нерозв'язаних завдань, що стоять перед дослідниками. Зовнішня подібність форм і оздоблення створюють враження певної типологічної єдності гончарного посуду, що походить з найвіддаленіших районів черняхівського ареалу. Центри гончарного виробництва черняхівської культури досліджені дуже мало, і кераміка, таким чином, залишається основним джерелом для вивчення цієї галузі ремесла. В літературі існують певні розбіжності в інтерпретації останнього¹. Проте для дослідників однотипність черняхівської гончарної кераміки, як правило, виступає основним аргументом. Слід зазначити, що систематизація посуду є одним з суттєвих завдань у вивченні особливостей гончарного виробництва.

В цій статті пропонується спроба типологічного вивчення лише однієї категорії столового посуду — глеків. Взято 71 екземпляр з пам'яток України та Молдавії*.

В основу класифікації покладено комплекс різних ознак — морфологічних і метричних, що дають змогу найбільш докладно виявити особливості цієї категорії посуду. Система класифікації включає кілька підпорядкованих один одному підрозділів, що виділяються за певною ознакою: функціональне призначення характеризує категорію, профіль бочка — відділ, шийки — групу, профіль окремих частин посудин (шийки чи тулуба) — підгрупу; з останньої за специфічними ознаками виділено тип**. Кожен з них має порядковий номер (рис. 1, 1—16). В окремих випадках найменування типів, найбільш характерних для якоїсь окре-

¹ В. И. Довженок вважає, що широке розповсюдження однотипного гончарного посуду пов'язане з внутрішнім розвитком черняхівського суспільства і рівнем розвитку ремесла (В. И. Д о в ж е н о к. Об экономических предпосылках сложения феодальных отношений у восточных славян.— Проблемы возникновения феодализма у народов СССР. М., 1969, стор. 28—38). На відміну від цього існує думка про вирішальну роль провінціально-римських впливів на черняхівське гончарне виробництво (П. Н. Третьяков. Финно-угры, балты и славяне на Днепре и Волге. М., 1966, стор. 9; В. Д. Баран. Общие черты культуры римского и раннесредневекового времени на территории Северного Прикарпатья и Юго-Западной Волыни.— Тезисы докладов советской делегации на международном конгрессе славянской археологии в Варшаве. М., 1965, стор. 13—15).

* Автор використав опубліковані дані й матеріали фондів ІА АН УРСР, зокрема матеріал розкопок Компаніївського та Успенського могильників Є. В. Махно.

** Основні виміри глеків мають такі умовні позначення: діаметр тулуба *Dt*, діаметр шийки у найвужчій частині *Dш*, висота посудини *H*, а тулуба — *Ht*, висота шийки *Hш*.